ІСТОРІЯ ТА РОЗВИТОК ПРОКУРАТУРИ У ФРАНЦІЇ: ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО СУЧАСНОСТІ

КУЧЕР Ярослав Романович - аспірант 2 курсу кафедри Конституційного права України, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого
Науковий керівник: к.ю.н., доцент ДАХОВА Ірина Іванівна
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.37

У статті розглядається розвиток першої прокуратури Європи – французької, з моменту її виникнення у середньовіччі до сьогодення. Особлива увага приділяється аналізу конституційно-правової моделі прокуратури в різні часи та її трансформації під впливом політичних і соціальних змін.

Ключові слова: прокуратура, історія прокуратури, органи прокуратури Франції, розвиток прокуратури.

Постановка проблеми

У сучасних умовах, коли правові системи держави стикаються з різними загрозами, включаючи тероризм, агресію з боку інших держав і внутрішні конфлікти, прокуратура відіграє одну з вирішальних ролей у забезпеченні національної безпеки, захисту правопорядку та прав людини.

Органи прокуратури змінюються відповідно до часу та разом зі системою, до якої вони належать, – державою. Для того щоб зрозуміти предмет, треба звернутися до його історії. Здійснення нагляду, контролю, перевірка, виконання прийнятих законів, норм, рішень – усе це є органічною функцією багатьох державних органів. Але система спеціальних органів нагляду за виконанням закону з'являється тільки на конкретному етапі розвитку права і держави.

Стан дослідження проблеми

Як і вивчення будь-якого іншого об'єкту знань, прокуратура, як об'єкт, має своє історичне коріння, понятійну етимологію, специфічний розвиток об'єкта крізь століття. Важливо зазначити, що історія правового статусу чи організації прокуратури тої чи іншої країни є предметом більш широкого об'єкту – суто дослідження правового статусу чи організації прокуратури, тому в питанні науковців є сенс звертатися не лише до вчених істориків-права, тому що питання дослідження прокуратури може бути дуже вузьким питанням, а й до науковців, учених, теоретиків, які можуть досліджувати об'єкт прокуратури з різних точок зору – з точки зору конституційного права, теорії права, кримінального права чи кримінального права, з будь-якої площини правознавства, вже не кажучи про можливі дослідження з точки зору історичної науки. Питанням розвитку, історії та правового статусу прокуратури в тій чи іншій країні були присвячені роботи таких науковців, як: Ходжсон Ж., Карбасс Ж.-М., Ф. Еллі, Лепонт Г., Реймонд Ч., Бріссо. Ж, Донован Д., Джонс Р., Ланге Х.-Ю., Ормерод Д., Блахньо А., С. В. Додонова, Л. Грицаєнка, Р. Драгуна, Д. Калаянова, М. Косюти, М. Мичка, Б. Романюка, М. Мурав'єв, О. Михайленко, М.І. Козюбра, М.А. Погорецький, В.В. Сухонос, Т.В. Лисенко, Ю.Д. Макосій, П.С. Берзін, В.В. Мурза, О.М. Литвак, В.А. Миколенко, Р.М. Шестопалов, О.В. Хорсуненко, О.І. Скибенко та інші вчені. Однак, не зважаючи на напрацювання вчених, ця проблематика є актуальною, адже будь-який динамічний об'єкт потребує подальшого осмислення та дослідження.

Мета і завдання дослідження

Дослідження будь-якого об'єкту починається з його історії. Генеза прокуратури дає чітке бачення розвитку цієї організації, зміни її функціональних повноважень, її правового статусу. Використовуватися буде історичний підхід, за допомогою якого хронологією та фактами створюється історична картина, та формально-юридичний методи, який є спеціальним для правознавства. Специфіка дослідження історії розвитку прокуратури, як явища, потребує дослідження прокуратур різних країн. Саме такий спосіб наочно ілюструє специфіку розвитку прокуратури через унікальну ретроспективу, яка існує у будь-якій прокуратурі, незалежно від того, чи це українська прокуратура чи французька. Також це дає змогу звернутись до питання доцільності проведення реформ, їх ефективності та дієвості, слід розуміти, що часто в ході їх проведення історичний розвиток однієї правової системи ставиться на рейки іншої, і, як наслідок, виходить, що часто реформа може бути невдалою, адже треба замінити смисл слова реформа: від запозичення, що не зовсім є рецепцією, до адаптації у порівнянні з історичними формами системи чи вирішенням наявних проблем, що є актуальним для кожної правової системи знову ж окремо.

Актуальність цієї теми навряд чи можна перебільшити, розуміючи походження об'єкта дослідження, можна зрозуміти напрям його розвитку.

Виклад основного матеріалу

Поняття «*прокуратура*» має латинське походження і походить від латинського дієслова «*procurare*» – завідувати, піклуватися, керувати та однокорінного іменника «*procuratio*» – піклування, відповідальність, керівництво і, напевно, найцікавіше – «дія спокутування через вчинок, спокутний вчинок, по суті – пожертва» [14, с. 1470].

У Давньому Римі особа, яка від імені Риму або від імені інших осіб управляла майном або займалася адміністративними питаннями, називалася «*procurator*», від якого і походить сучасне «*прокурор*». Пізніше це стало синонімом чиновників, які відали адмініструванням у різних ланках Римської держави [2, с. 1].

Курс української політики спрямований до Європейського Союзу, де дотримання законності, захист прав і свобод людини ставиться на вищі щаблі цінностей, потребує узгодження та гармонізації національної правової системи з європейською. Питання функціонування органів прокуратури, а саме їх реформування та розвитку, є системним елементом «демократизації» українського законодавства, оскільки прокуратура відіграє значну роль у дотриманні законності, забезпеченні захисту прав і свобод людини під час переслідування, у правосудді тощо.

Прокуратура є динамічним елементом будь-якої сучасної держави та органічно пов'язана з розвитком правопорядку. Система прокуратури завжди мала на меті чітке, ефективне та дієве виконання завдань влади або дотримання певних норм країни, у якій вона створена.

Законодавче закріплення інституту прокуратури, відокремленого від влади (монарха, уряду), стало прецедентом саме у французькій історії, у часи Пізнього Середньовіччя, під час становлення станово-представницької монархії. Тогочасний король Франції - Філіп IV Красивий, у 1302 р. час видав ордонанс, яким узаконив статус королівських прокурорів (*procureurs du Roi*) при судах [5, с. 197]. Цей період можна сформулювати таким чином – централізація влади короля, розширення його повноважень, зменшення ролі Папського престолу на Францію і відповідно створення умов для посилення впливу у державі. Але, як писав О. Михайленко, органи, які функціонально виконували завдання прокуратури, існували і до Франції XIV століття, але саме там уперше було формалізовано правовий статус прокуратури у законодавстві [3, с. 100].

У французькій мові прокуратура має назву «*Parquet*» («паркет»), що є суть – підлога. Історично перші прокурори стояли на підлозі перед суддями, у той час як інші учасники процесу сиділи на лавах, а судді посідали вище місце порівняно з підлогою. Звідси ми розуміємо французькі найменування посад: суддів називають «сидячими

суддями» (*magistrature assise*) або «суддями лави» (*magistrats du siège*), тоді як прокурорів називають «стоячими суддями» (*magistrature debout*) [13].

Кримінальне право Франції бере свій початок з римського права, Кримінальне право пізньої Римської держави та ранньої Французької імперії мало в собі спір сторін; приватна особа була позивачем, а факти передавалися на розгляд присяжних або комісії, суддя (*judex*) виступав лише в ролі арбітра і виносив обвинувачення на підставі закону [7, с. 329].

Вивчення історії прокуратури дозволяє глибше зрозуміти не лише еволюцію правової системи Франції, але й ширший контекст розвитку європейського права. Прокурорські функції, які здаються очевидними, мають своє коріння у минулому, формувалися під впливом певних історико-політичних умов. Французька прокуратура, яка була створена як інструмент влади монарха, поступово трансформувалася під впливом революцій, змін форм правління та сучасної демократизації після Другої світової війни.

Прокурори короля виконували роль офіційних представників монарха в судових справах та були відповідальні за захист інтересів корони. Вони стежили за дотриманням законів, контролювали діяльність судів та забезпечували виконання судових рішень. Введення цих посад було спрямоване на зміцнення центральної влади та підвищення ефективності правової системи у Франції [6, с. 466-467].

В ордонансі 1302 року, першій за часом законодавчій пам'ятці прокуратури, визначається становище постійних королівських прокурорів, які ставали посадовими особами, складаючи присягу на вірність королю. Прокурори давали звичайну клятву про добросовісність (*juramentum calumniae*), їм заборонялося вести справи приватних осіб. Водночас при парламентах з'являються і перші королівські адвокати. З того часу прокуратура утвердилася при всіх вищих органах королівської юстиції.

Низка наступних законів з XIV до XVII століття, що завершилися кримінальним ордонансом Людовика XIV століття, встановила форму, права та обов'язки французької прокуратури. Закони мали ретроспективний характер. Як зауважує Фостен Елі, вони скоріше регламентували вже існуючий порядок, ніж запроваджували новий. Практика випереджала законодавство і виробляла різні риси прокурорської інституції раніше їхнього офіційного визнання [4, с. 59].

Оскільки прокуратура не мала централізованого устрою та попередньої організації, на основі якої вона була запроваджена, ціль її створення була історичною необхідністю, вона стала системним елементом видозміни державного ладу Франції – разом з такою системною зміною, як Генеральні Штати для протидії влади Папства. Прокуратура ділилася на різні ланки при судах та інших державних органах. Головним представником корони був генерал-прокурор, який діяв від імені короля і керував паркетом.

Запровадження інституту «прокурорів короля» стало важливим кроком у централізації влади у Франції та розвитку її правової системи. Цей інститут заклав основу для сучасної прокуратури, яка продовжує відігравати ключову роль у забезпеченні законності та правопорядку.

Прокуратура, передусім, захищала інтереси корони. Формально сюди відносили і захист церкви, і корпорацій, які виникали у Середньовіччі, важливим був захист безпомічних осіб (малолітніх, божевільних тощо), цікавим є той факт, що тоді декларувався принцип призначення прокуратури «не для щасливих, а для пригноблених» [1, с. 44].

Королівські прокурори були дотичні і до кримінальних справ, де вони, по суті, підтримували публічне обвинувачення від імені корони. Це був крок уперед порівняно з феодальною системою, де місцевий феодал – лорд мав великий вплив на правосуддя.

У 1586 р. у Франції було прийнято закон «Про організацію та устрій прокуратури», який формалізував те, що кристалізувалося попередніми століттями, а саме – адміністративні функції, нагляд за слідством, функції публічного обвинувачення та захисту корони у суді. За правління Людовика XII прокурорам і адвокатам короля повністю було заборонено відстоювати інтереси приватних осіб, вести будь-які справи від їх імені.

З цього часу вони виступали тільки від імені монарха.

Для Середньовіччя створення прокуратури такого формату мало великі наслідки, по суті прокуратура Франції стала прецедентом у поділі повноважень між королем та його феодалами. Це суттєво збільшило силу королівської влади та приблизило Епоху Абсолютизму. Цей інститут, поряд з іншими чиновниками (суддями, адвокатами), відігравав важливу роль у формуванні правової системи Французького королівства.

Н.В. Муравйов таким чином описує процес створення прокуратури: «Під час того, як функції прокурора мали простий фіскальний характер, надання повноважень захисту закону та кримінального переслідування відкинуло фіскальні повноваження на задній план. Це Ф. Елі називав джерелом прокуратури» [4, с. 58-59].

Французька система правосуддя в часи Старого Порядку визначалася великою кількістю судів, дублюванням юрисдикцій, повільним бюрократичним процесом, жорстокістю та суворістю покарань до простого люду, у той час як привілейовані класи знаходились в іншому становищі. У цілому, прокурори захищали систему, яка сприяла їхнім власним інтересам, яка відкидала інтереси звичайних людей. Необхідність судової реформи визнавали лише юристи, що походили з середньої або нижчої буржуазії.

З 1760 р. Францію сколихнула кампанія реорганізації системи правосуддя. Ш. Монтеск'є виступав з різкою критикою організації судової влади. Але саме Вольтер у своїх працях завдав найсильніших ударів по судовій системі старого режиму [9, с. 28].

У 1789 р. під час Французької революції відбулися тектонічні зміни в усій системі державного устрою Франції. Конституційно-правовий статус королівських прокурорів, які до сих пір були важливим елементом влади монарха, зазнав великих змін під впливом революції. Суть їх була у демократизації, захисту прав громадян, набуття республікою низки цінностей, яких не мала монархія, а саме свобода, рівність і братерство [10].

Як зазначав М. Муравйов, Французька революція принесла великі зміни у французьку прокуратуру. Мислитель Філанджєрі стояв на основах децентралізації правосуддя. У суспільній свідомості ідея прокуратури залишалася природньою, тому інститут прокуратури не міг бути знищений революцією. На місце прокурорів прийшли комісари уряду, які виконували функції прокуратури. Це призвело до розгулу державного тероризму та революційних трибуналів у 1793-1795 рр., комісари (прокурори) стали «офіційними поставниками ешафоту», що в подальшому призвело до змін у законодавстві та зменшенню їхніх повноважень [4, с. 74-75].

З приходом до влади Наполеона Бонапарта відбулася модернізація прокуратури. Імператор Бонапарт побачив у прокуратурі важливий інструмент контролю правосуддя і порядку. Загалом в основу системи правосуддя було покладено багато того, що нам здається звичайним для сьогодення – ініціювання справи прокурором, сучасна роль прокурора в кримінальному провадженні тощо.

Протягом XIX століття Франція пережила серію значних політичних змін, що безпосередньо вплинули на функціонування прокуратури. Від реставрації монархії після Наполеонівських воєн до Другої республіки, Другої імперії та Третьої республіки, кожен новий політичний режим мав власне бачення ролі і функцій прокуратури, що призвело до численних реформ і змін у її структурі та діяльності.

Однією з ключових змін у системі правосуддя Франції в XIX столітті стало створення інституту слідчих суддів (juges d'instruction), який був запроваджений для підвищення ефективності кримінального правосуддя та забезпечення більш ретельного і неупередженого розслідування кримінальних справ. Слідчі судді стали важливими фігурами в кримінальному процесі, відповідальними за проведення досудового розслідування і збирання доказів, що мало значний вплив на роль прокуратури [9, с.42-43].

Вкупі можна зазначити, що цей історичний відрізок, від революції до імператорства Бонапарта, уособлює собою один із ключових етапів у розвитку прокуратури, саме ця історична модель стала основою того, що

ми знаємо сьогодні. Зміна форми правління та знищення монархії не призвели до зміни призначення прокуратури, навпаки, її функціональне значення у кримінальному судочинстві отримало свій більш формалізований вид, повноваження стали ширшими, а єдина уніфікована система стала важливим чинником підтримки правопорядку на території усієї Франції. Все це було надважливим, адже для Франції період політичної нестабільності почався раніше за інші європейські країни, тому держава потребувала ефективних засобів захисту закону.

Протягом дев'ятнадцятого століття ієрархічна організація прокуратури та залежність прокурорів від уряду поступово посилювалися за часів Республік (1792-1795, 1848-1851 та 1870-1940) і Імперій (1804-1815 та 1852-1870). Призначені прокурори були суворо підпорядковані виконавчій владі та могли бути звільнені в будь-який момент. Це давало уряду особливо слухняний інструмент, якого абсолютна монархія ніколи не мала. Дев'ятнадцяте століття було століттям конституційної нестабільності у Франції, коли один режим швидко змінював інший. Кожна зміна супроводжувалася звільненням прокурорів, яких вважали занадто схильними до старого режиму.

З прийняттям нової Конституції 1958 року у П'ятій Республіці роль прокурора розширилася. Прокурори стали підзвітними судовій та виконавчій владі, посилюючи їх політичне підпорядкування [8, с. 317-318].

У XX столітті розвиток міжнародного права та його вплив на національні правові системи став важливим фактором, що вплинув на функції прокуратури у Франції. Особливо це стосується впливу Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) 1950 р., ратифікованої Францією у 1974 році. Цей міжнародний документ закріпив основні права і свободи людини, які повинні були забезпечуватися національними правовими системами, включаючи систему кримінального правосуддя.

Жаклін Ходжсон також зазначає, що потреба в ілюстрації відповідності стандартів, законодавства, організації інституту прокуратури до ЄКПЛ став ще більш помітною рисою за останні десятиліття. Це було моментом напруженості, оскільки реформи у цій сфері почали використовувати різні французькі політичні течії, як ліві, так і праві, для свого політичного піару, що призвело до створення певної нестабільності у період з 1980 по 2000 роки. [12, с. 6-7].

Треба зазначити вплив ЄСПЛ у сенсі важливих реформ для французької прокуратури, реформи були спрямовані на посилення захисту прав людини у французькому кримінальному процесі, але все таки прокуратура продовжує мати великий вплив, і балансування між ефективним кримінальним переслідуванням і правом на справедливий судовий розгляд продовжується.

Ратифікація ЄКПЛ вимагала від Франції перегляду багатьох аспектів її правової системи, зокрема, функцій і повноважень прокуратури. Так, були порушені питання щодо дотримання принципів справедливого судового розгляду, захисту прав підозрюваних та обвинувачених, а також забезпечення неупередженості судових розслідувань. Внаслідок цього слідчі судді, які відігравали важливу роль у розслідуванні кримінальних справ, були змушені діяти відповідно до нових міжнародних стандартів, що підвищило вимоги до об'єктивності і неупередженості їхніх дій [11, с. 28].

Французька прокуратура реалізує такі функції, як кримінальне переслідування, підтримання державного обвинувачення, нагляд за дізнанням, що проводиться судовою поліцією (la police judiciaire), участь у цивільному судочинстві, представництво в суді інтересів публічної влади, забезпечення виконання вироків і судових рішень [11, с. 75-79].

Підсумовуючи, можна зробити деякі висновки, а саме: 1) розвиток прокуратури Франції є комплексним і складним процесом, який відображає історичні, соціальні та політичні зміни, що відбувалися у країні протягом століть. Від часу свого зародження в середньовіччі за часів абсолютизму, коли прокуратура була створена для захисту королівських інтересів, до сучасної демократичної республіки, цей інститут пройшов довгий шлях трансформації; 2) важливим досягненням Франції є, по-перше, створення такого інституту у 1302 р., по-друге, це

перетворення французької прокуратури на світову модель, з якої почали брати приклад після Французької революції; 3) трансформація з інструменту захисту монарших інтересів на надважливий елемент сучасної правової системи, що забезпечує дотримання закону і захист прав громадян та без якого важко уявити кримінальне переслідування в державах сім'ї континентального права.

Література

1. Історія правоохоронних органів України : Підручник / С. В. Банах та ін. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 232 с.

2. Курбатова І. Становлення та розвиток органів прокуратури на теренах України: Історико-правовий аспект. *Jurnalul juridic naţional:National law journal*. 2019. С. 142–146.

3. Михайленко О. Р. Прокуратура Франції: становлення та повноваження. *Право України*. 2000. № 2. С. 100–102.

4. Муравйов М. В. Прокурорський нагляд у його устрої та діяльності. Посібник для прокурорської служби. М. : Унів. тип., 1889.

5. Сухонос В. В. Особливості формування інституту прокуратури у країнах континентальної Європи. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти : збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції*, 21–22 груд. 2007 р. Суми, 2007. С. 197–200.

6. Brissaud J. A history of French public law. Boston : Little, Brown, and company, 1915. 581 p.

7. Coudert F. R. French Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 1910. Vol. 19, no. 5. P. 326. URL: https://doi.org/10.2307/784805 (date of access: 01.10.2024).

8. Dechepy-Tellier J. The public prosecutor's office in the French legal system. *DPCE Online*. 2024. Vol. 62, no. 1. P. 311–336. URL: https://www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/2082.

9. Donovan J. M. Juries and the transformation of criminal justice in France in the nineteenth & twentieth centuries. Chapel Hill, N.C : The University of North Carolina Press, 2010. 262 p.

10. Government of Canada. The French Revolution and the organization of justice. *Canada.ca*. URL: https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/ilp-pji/rev1/index.html

11. Hodgson J. French Criminal Justice: A Comparative Account of The Investigation And Prosecution Of Crime in France. Portland : Hart Publishing,, 2005. 285 p.

12. Hodgson J., Soubise L. Prosecution in France. *SSRN Electronic Journal*. 2017. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.2980309 (date of access: 01.10.2024).

13. Ministère de la justice. Les magistrats du parquet. *https://www.justice.gouv.fr/*. URL: https://www.justice.gouv.fr/justice-france/acteurs-justice/magistrats/magistrats-du-parquet#:~:text=L'appellation%20«%20parquet%20»%20vient,parole%20debout%20pendant%20les%20audiences.

14. Oxford Latin dictionary. Oxford : Clarendon Press, 1968. 2126 p.